Урок. Зміни приголосних під час словотворення

урок засвоєння нових знань · 45 хв

Проблемне питання уроку: Чому прикметники від слів козак і казах мають один суфікс -ськ-, але пишуться по-різному, козацький і казахський?

Мета

Знаннєві	Діяльнісні	Ціннісні
• називає приголосні, які зливаються в один звук перед суфіксами -ськ- і -ств-, і записує, що вони дають на письмі (зьк, цьк, ськ) • називає винятки з правила й випадки, коли на письмі приголосні основи не змінюються	• застосовує алгоритм і утворює відносні прикметники та іменники з суфіксами -ськ- і -ств- • знаходить і виправляє помилку в написанні прикметника з суфіксом -цьк- чи -зьк- • пояснює, чому слова братський і студентський пишуться не так, як вимовляються	• усвідомлює значення мовної норми для грамотного письма та поваги до співрозмовника

Базові поняття і терміни

словотворення, твірна основа, суфікс, відносний прикметник, чергування звуків, злиття приголосних.

Форми роботи

- фронтальна бесіда
- письмовий мозковий штурм у зошиті
- робота з текстом підручника
- робота в парах із таблицею правила
- редагування речень

Обладнання та реактиви

- підручник Ющук, Українська мова, 10 клас, § 34
- слайд із таблицею правила «Зміни приголосних перед -ськ-, -ств-»

- Орфографічний словник української мови за чинним Правописом 2019 для перевірки спірних слів
- картки-опори з алгоритмом для слабших учнів

Демонстрації

- Таблиця правила на слайді (г, з, ж → зьк, к, ц, ч → цьк, х, с, ш → ськ) — приголосні основи й суфікса зливаються в один звук, і це видно на письмі
- Ряд слів казахський, тюркський, баскський поряд із козацький і чеський — винятки не підпорядковуються правилу злиття
- Запис братський [брац’кий] і людський [л’удз’кий] на дошці — вимова відрізняється від написання, букви т і д зберігаються

Міжпредметні зв'язки

- Література — уривок із твору Панаса Мирного з вправи 164, у яких шукаємо прикметники на -ськ-
- Географія — назви міст, річок і країв, від яких утворюємо прикметники, наприклад Одеса, Прип’ять, Камчатка

Місце уроку в темі

Попередній урок: На попередньому уроці вивчали чергування голосних і приголосних звуків у спільнокореневих словах та формах слів.

Наступний урок: На наступному уроці вивчатимемо спрощення в групах приголосних.

Безпека

- Під час роботи в парах не залишати підручники й зошити в проході між партами, щоб ніхто не спіткнувся.
- Записи на дошці роблять по одному учню, решта залишається на місцях і не підходить до дошки без дозволу вчителя.
- Якщо слайд показують на екрані чи проєкторі, учні не торкаються кабелів і розеток, а про несправність повідомляють учителя.

Структура уроку

1. Організаційний момент — 1 хв
2. Актуалізація — 5 хв
3. Мотивація — 3 хв
4. Вивчення нового — 21 хв
5. Закріплення — 9 хв

6. Рефлексія — 4 хв
7. Домашнє завдання — 2 хв

Хід уроку

Організаційний момент — 1 хв

Учитель: Вітає клас, перевіряє готовність до уроку, називає тему «Зміни приголосних під час словотворення».

Учні: Вітаються, перевіряють наявність підручника й зошита, записують дату й тему.

Тема уроку записується на дошці. Учитель повідомляє, що сьогодні учні навчаться правильно писати прикметники на -ськ-.

Актуалізація — 5 хв

Учитель: Проводить мозковий штурм. Ставить п’ять коротких запитань, учні відповідають письмово в зошиті одним рядком, потім учитель оголошує відповіді й пропонує порівняти.

Учні: Кожен письмово відповідає на кожне запитання, звіряє свої записи з відповідями вчителя.

1) Що називають чергуванням звуків? Відповідь. Постійну й закономірну зміну звуків у спільнокореневих словах та їхніх формах (Авраменко, с. 97). 2) Які приголосні чергуються в ряду [г] – [з] – [ж]? Наведіть приклад. Відповідь. нога, на нозі, ніжка. 3) Які приголосні чергуються в ряду [к] – [ц] – [ч]? Наведіть приклад. Відповідь. рука, на руці, ручка. 4) Які приголосні чергуються в ряду [х] – [с] – [ш]? Наведіть приклад. Відповідь. вухо, на вусі, вушко. 5) Яке чергування голосних бачимо в парі піч, печі? Відповідь. [е] з [і], причому [е] стоїть у відкритому складі, а [і] у закритому (Авраменко, с. 97).

Мотивація — 3 хв

Учитель: Показує на слайді три приклади з протиріччям і ставить проблемне питання. Просить кількох учнів висловити припущення, не оцінюючи їх.

Учні: Розглядають приклади, висловлюють припущення, чому однаковий суфікс дає різні написання.

На слайді три пари. Перша пара козак → козацький, але казах → казахський. Друга пара чех → чеський, але козак → козацький. Третя пара братський, який читаємо [брац’кий], і людський, який читаємо [л’удз’кий]. Проблемне питання. Чому прикметники від слів козак і казах мають один суфікс -ськ-, але пишуться по-різному, козацький і казахський? Очікувані припущення учнів. Десь змінюється кінцевий приголосний основи, а десь ні, можливо, є якесь правило й винятки. Учитель каже, що відповідь шукатимемо протягом уроку й повернемося до неї в підсумку.

Вивчення нового — 21 хв

Учитель: Організовує три активності по 7 хвилин. Веде спостереження за прикладами на дошці, дає пошук у підручнику (§ 34, с. 123 і 124), диктує кроки алгоритму з коротким коментарем. Демонструє таблицю правила та слайд зі словами-винятками.

Учні: Спостерігають і формулюють висновки, у парах заповнюють таблицю з тексту підручника. Алгоритм правила записують у зошит під диктування класу, по одному кроку, і перевіряють на двох прикладах з уривка.

Активність 1. Спостереження за прикладами (7 хв). На слайді записані пари слів Буг → бузький, Кавказ → кавказький, Париж → паризький, убогий → убозтво. Запитання 1. Що спільного в кінцевих приголосних

основ? Відповідь. Це г, з, ж. Запитання 2. Який звук чуємо й пишемо замість двох сусідніх звуків (кінцевого основи й початкового с суфікса)? Відповідь. Звук з, на письмі зьк і зт. Далі так само розглядаємо козак → козацький, Кролевець → кролевецький, молодець → молодецтво (кінцеві к, ц, ч дають ц), потім чех → чеський, Одеса → одеський, птах → птаство, товариш → товариство (кінцеві х, с, ш дають с). Продукт активності. Учні записують у зошит три рядки г, з, ж → зьк, зт; к, ц, ч → цьк, цт; х, с, ш → ськ, ст з прикладами (Ющук, с. 123). Активність 2. Робота з текстом підручника в парах (7 хв). Пари читають § 34 на с. 123 і 124 і заповнюють таблицю з трьох стовпців «Умова», «Що пишемо», «Приклади». Очікуваний зміст таблиці. 1) Перед -ськ- немає м'якого знака, крім випадку після л, кінь → кінський, Бершадь → бершадський, але генерал → генеральський. 2) Якщо в основі в кінці к після приголосного, то к випадає, Лисянка → лисянський, Знам'янка → знам'янський, Камчатка → камчатський. 3) Винятки від іншомовних власних назв, баскський, меккський, тюркський, казахський, ламаншський, кандалакшський (Ющук, с. 123); з додаткового джерела також герцогський і цюрихський (Авраменко, с. 97). 4) Після т або д на письмі нічого не змінюється, братський [брац'кий], людський [л'удз'кий], багатство [багацтво], президентський [президен'с'кий], студентський [студен'с'кий] (Ющук, с. 124). Продукт активності. Заповнена парна таблиця, яку пара звіряє з відповіддю вчителя. Активність 3. Складання алгоритму правила (7 хв). Клас разом складає чотири кроки. Крок перший. Визначити твірну основу й подивитися на її кінцевий приголосний. Крок другий. Якщо це г, з, ж, то пишемо зьк, якщо к, ц, ч, то цьк, якщо х, с, ш, то ськ. Крок третій. Перевірити, чи слово не виняток, чи нема л перед суфіксом, чи не стоїть к після приголосного в кінці основи. Крок четвертий. Якщо кінцевий приголосний т або д, то на письмі нічого не змінюємо. Перевірка алгоритму на словах з уривка Панаса Мирного з вправи 164 (Ющук, с. 124). Запитання. Знайдіть в уривку з вправи 164 прикметники на -ськ- і поясніть їхнє написання. Відповідь. людських городів, панського двору, генеральської сили. У словах людський, панський перед суфіксом стоїть д або н, тому приголосний основи на письмі не змінюється, а в слові генеральський після л пишемо м'який знак. Продукт активності. Алгоритм із чотирьох кроків у зошиті.

Закріплення 9 хв

Учитель: Організовує виконання чотирьох завдань, перевіряє відповіді фронтально.

Учні: Виконують завдання письмово в зошитах, частину в парах, звіряють відповіді.

Рефлексія 4 хв

Учитель: Пропонує письмово відповісти на проблемне питання уроку й усно завершити речення про своє розуміння.

Учні: Пишуть відповідь на проблемне питання, кілька учнів усно завершують речення.

Домашнє завдання 2 хв

Учитель: Оголошує базове завдання і завдання за вибором, коротко пояснює, як їх виконувати.

Учні: Записують домашнє завдання в щоденники.

Завдання для закріплення

1. Утворіть від поданих слів відносні прикметники за допомогою суфікса -ськ- і запишіть їх. Слова ткач, Збараж, француз, Лопань.

Відповідь: ткацький (ч + с дає ц, тобто -цьк-), збаразький (ж + с дає з, тобто -зьк-), французький (з + с дає з, тобто -зьк-), лопанський (м'який знак перед -ськ- не ставимо).

2. Утворіть від поданих слів іменники за допомогою суфікса -ств- і запишіть їх. Слова каліка, молодець, птах, убогий (основа убог).

Відповідь: каліцтво, молодецтво, птаство, убозтво.

3. Знайдіть і виправте помилку в реченні. Туристи відвідали паризький музей, козаський полк і одеський порт.
Відповідь: Помилка в слові козаський, правильно козацький. Кінцевий к основи козак зливається з с суфікса в звук ц, тому пишемо -цьк-.

4. Запишіть слова, які читаємо [брац'кий], [л'удз'кий], [студен'с'кий], і поясніть, що в їхньому написанні не змінюється.
Відповідь: братський, людський, студентський. На письмі приголосні т і д основи зберігаються, хоча у вимові на стику основи й суфікса чується ц або дз, а в слові студентський т не вимовляється.

Диференціація

Сильним: Утворіть прикметники від слів Знам'янка, Чукотка. Потім утворіть назви країв від прикметників одеський, воронезький, вінницький і поясніть вибір буквосполучення. Відповідь. знам'янський, чукотський (к після приголосного випадає); Одещина (-ськ- дає щ), Воронежчина (-зьк- дає жч), Вінниччина (-цьк- дає чч).

Підтримка: Картка-опора з алгоритмом і зразком. Зразок на іншому прикладі: Рига → ризький, бо кінцевий г і с суфікса дають з, тому пишемо -зьк-. За зразком утворіть прикметники від слів Прага, Тернопіль, Ужгород. Відповідь. празький (г + с дає з), тернопільський (після л пишемо м'який знак), ужгородський (кінцевий д на письмі не змінюється).

Домашнє завдання

Базове: Опрацювати теорію § 34 на с. 123 і 124 підручника та виконати вправу 166 на с. 125, утворивши прикметники від іншомовних назв за допомогою суфікса -ськ-.

За вибором: Виконати вправу 165 на с. 125 (будь-які десять іменників) або дібрати п'ять назв населених пунктів своєї області й утворити від них прикметники з суфіксом -ськ-, пояснивши написання.

Рефлексія

Прийом «Відповідь на питання». Письмово (2 хв) кожен відповідає на проблемне питання уроку одним-двома реченнями. Очікувана відповідь. У слові козак кінцевий к зливається з с суфікса в звук ц і пишеться козацький, а слово казахський є винятком із правила для іншомовних власних назв, тому змін немає. Усно (2 хв) двоє-троє учнів продовжують речення «Сьогодні я зрозумів, що перед суфіксом -ськ-…».

Джерела:

- Українська мова (Ющук) 10 клас, с. 123
- Українська мова (Ющук) 10 клас, с. 123, 124

- Українська мова (Ющук) 10 клас, с. 124
- Українська мова (Ющук) 10 клас, с. 124, 125
- Українська мова (Ющук) 10 клас, с. 125